

**XORAZM JADID IJODKORLARINING ADABIY MEROSI VA UNING BUGUNGI
DAVR O'QITUVCHILARI UCHUN AHAMIYATI
(Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad asarlari misolida)**

Bekchanova Ozoda Otajon qizi,

Urganch davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0003-3489-7653>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm jadidchilik harakati, uning o'ziga xos xususiyatlari va farqli jihatlari, shuningdek jadid ijodkorlarning adabiy merosi tahlil qilinadi. Ushbu adabiy merosning bugungi davr o'qituvchilari uchun ahamiyatli jihatlari tadqiq etiladi. Bu borada ensiklopediya va beshta monografiya, ikkita risola va 50 ga yaqin maqolalar yaratgan Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad asarlari pedagogik nuqtai nazardan yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Jadid maktabi, pedagogika, jadid adabiyoti, ijodkor, adabiy meros, Qrim, Xorazm, gazeta, o'qitish jarayoni, yangi uslub, o'qituvchi.

Аннотация. В статье анализируются движение хивинского джадидизма, его отличительные черты и особенности, а также литературное наследие писателей-джадидов. Рассматриваются аспекты этого литературного наследия, которые имеют значение для современных учителей. С педагогической точки зрения рассматриваются работы Саййора Самандара и Умида Бекмухаммада, авторов энциклопедии, пяти монографий, двух брошюр и около 50 статей по данной теме.

Ключевые слова: школа Джадид, педагогика, литература Джадид, писатель-новатор, литературное наследие, Крым, Хива, газета, учебный процесс, новый стиль, учитель.

Abstract. This article analyzes the Khiva Jadidism movement, its distinctive characteristics and distinguishing features, as well as the literary heritage of the Jadid creators. The aspects of this literary heritage that are significant for today's teachers are examined. The works of Sayyora Samandar and Umid Bekmuhammad, who have authored an encyclopedia, five monographs, two pamphlets, and nearly 50 articles on this subject, are examined from a pedagogical perspective.

Key words: Jadid school, pedagogy, Jadid literature, creator, literary heritage, Crimea, Khorezm, newspaper, teaching process, new style, teacher.

Kirish. Jadidchilik nafaqat Rossiya imperiyasidagi turkiy musulmon xalqlar hayotiga, balki dunyo tamadduniga ham katta ta'sir qilgan fenomenal harakat edi. Ismoil Gaspralining "Tarjimon" gazetasi va yangi usul maktabiga asos solishi va ushbu nashrning turkiy musulmonlar hayoti, jadid maktabi va undagi o'qitish uslubi, dars jarayonlari, darslik va qo'llanmalarning pedagogika fanida tutgan ahamiyati katta bo'ldi. Shu bilan birga jadid ijodkorlari yaratgan asarlar, ayniqsa ularning adabiy merosi o'sha davrda milliy uyg'onishga, mudroq g'ururlarni qayta tiklashga sabab bo'ldi. E'tiborli jihati jadidlarning adabiy merosi bugungi davr o'qituvchilari uchun ham adabiy jarayonlarni o'rganish uchungina emas, istiqbol davri farzandlarini tarixdagi ajdodlarimizdek matonatli, erku istiqbol, o'zligini anglagan, demokratik qadriyatlar ruhida kamol topishiga ham ta'sir qiladigan jihatlardir.

Adabiyotlar tahlili va metodi. Mavzuni tadqiq qilishda Xorazm jadidchilik harakati, uning o'ziga xos xususiyatlari, boshqa hududlardan farqli jihatlari, va namoyandalar

faoliyati va tabiiyki adabiy merosi haqida O‘zbekistonda birinchi bo‘lib asarlar yaratgan, ilmiy-tadqiqot ishlari olib borayotgan Umid Bekmuhammadning “Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi”, va Sayyora Samandar bilan hammualliflikdagi “Xorazm jadidchiligi: islohotlar, ta‘lim va adabiyot”, “Xorazm jadid namoyandalari: hayoti, faoliyati va adabiy merosi”, “Xorazm jadid maktablari”, “Xorazm jadid namoyandalarining mustamlakachilik davrlarida qatag‘on qilinishi”, “Boboovun Salimov: jadid, davlat arbobi va shoir” nomli monografiyalari, “Xorazm matbaachiligi va matbuoti tarixi”, “Jadid ma‘rifatparvari va matbaachilik asoschisi” risolalari va jadidchilik mavzusidagi 50 ga yaqin maqolalarining ilmiy ahamiyati katta. Shuningdek, professorlar Byegali Qosimov, Zaynoibiddin Abdurashidov asarlari, “Tarjimon” gazetasidagi maqolalar bir-biriga taqqoslandi hamda ular asosida xolislik, haqqoniylik metodi asosida ilmiy mushohada yuritildi.

Muhokama, Ma‘lumki, Xorazmda birinchi jadid maktabiga Xiva xoni Feruzxonning hayrihohligi va yordami bilan 1898 yili Xivada asos solingan. Shundan keyingi davrda Xiva, Yangi Urganch, Gurlan, Xonqa, Xo‘jayli, Qo‘ng‘irot, Toshhovuz singari hududlarda ham 20ga yaqin maktablar tashkil etiladi va bu yangi usul dargohlari Xorazm ta‘lim taraqqiyotida, pedagogikasida yangi davrni boshlab berdi. Ana shu maktablarni ochishga ta‘sir qilgan holat esa Ismoil Gaspralining Qrimda nashr etdirgan “Tarjimon” gazetasi va undagi g‘oyalar bo‘lgan. Qolaversa bu paytga kelib Turkiston va Buxoro amirligi hududlarida bir qancha jadid maktablari tashkil topgandi. Ayrim jadid maktablari esa mutassib dindor qadimchilar va strategiya, dunyo kelajagini tushunmagan hukmdorlar tomonidan to‘xtatib qo‘yilgandi. Xorazm jadidchilik harakatining Turkiston, Buxoro jadidchiligidan farqli tomonlari va o‘xshash jihatlari ham aynan O‘rta Osiyoda ana shunday jarayon ketayotgan bir davrda Feruzxon, valiahd Asfandiyor, Mamat Mahram, bosh vazir Islomxo‘ja, qozikalon Salimovun, noibi Boboovun Salimovlar tomonidan jadid maktablarining tashkil etilishi, darslik, qo‘llanmalar bilan ta‘minlanishi, taraqqiyparvar pedagoglarning jalb etilishidir. Ya‘ni, Xorazm jadidchiligidagi o‘ziga xos xususiyat hukmdor va amaldorlarining, boy mulkdorlarning jadidchilik harakatini qo‘llab quvvatlashidir. Qolaversa aynan ana shu badavlat mulkdorlar, xon amaldorlari 1914 yilda Xorazm jadidlarining “Yosh xivaliklar” harakati (partiyasi) ga asos solishadi.

Tarix va pedagogikadagi bu jarayonlar, shuningdek jadidlarning adabiy merosini tadqiq qilish borasida tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent Umid Bekmuhammad, filologiya fanlari nomzodi, dotsent Sayyora Samandarlar tomonidan 2024, 2025 yillar davomida “Milleniumus print”, “Durdona” nashriyotlarida “Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi”, “Xorazm jadidchiligi: islohotlar, ta‘lim va adabiyot”, “Xorazm jadid namoyandalari: hayoti, faoliyati va adabiy merosi”, “Xorazm jadidlarining mustamlakachilik davrlarida qatag‘on qilinishi”, “Boboovun Salimov: jadid, davlat arbobi va shoir”, “Xorazm jadid maktablari”, “Xorazm matbaachiligi va matbuoti tarixi”, “Jadid ma‘rifatparvari va matbaachilik asoschisi” singari risolalar va 50 dan ortiq maqolalar

nashr etildi. E'tiborli jihati, aynan ushbu hammualliflargacha Xorazm jadidchiligi bu qadar keng qamrovda, fundamental tarzda ilmiy tadqiq qilinmagan va keng ommaga targ'ib qilinmagandi. Ya'ni Xorazm jadidshunosligida Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad asarlari o'ziga xos ilmiy ahamiyatga ega asarlar hisoblanadi va bu holat O'zbekiston, xorijdagi matbuot nashrlaridagi maqolalar orqali e'tirof etildi.

Hammualliflarning ensiklopediya, monografiyalar, risolalar va maqolalari eng avvalo O'zbekiston Milliy arxivi, Xiva Ichan qal'a davlat muzey qo'riqxonasi fondi, Polvonniyozhoji Yusupov, Boboovun Salimov singari jadidlarning qo'lyozma xotiralari, ilmiy adabiyotlar, "Tarjimon" gazetasidagi ma'lumotlarga asoslanildi. Ana shu manbalarni bir-biriga taqqoslash va shu orqali o'sha davr manzarasini oydinlashtirishga imkoniyat yaratildi. Bu borada Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad asarlari orqaligina Xorazm jadid ijodkorlari faoliyati, adabiy merosini ham o'rganish mumkin. Ushbu asarlar orqali bugungi davr o'qituvchilari hammualliflar asarlarining ilmiy ahamiyatini teran anglab yetishadi. Negaki, Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandar asarlarida ilk bora Boboovun Salimov, So'fizoda, Komil, Safo Mug'anniy singari jadid ijodkorlarining she'rlari keng ommaga yetib bordi va tahlil qilindi. Shuningdek "Tarjimon" gazetasining Xorazm tarixini o'rganishdagi ilmiy ahamiyati, vohaning G'ofur Usmoniy, Ramazon Saydashev singari birinchi muxbirlari faoliyati ham aynan hammualliflarning asarlarida ilk bora tadqiq etildi.

Tabiiyki, jadidchilik harakati, namoyandalar va ularning adabiy merosini tadqiq etishda eng aavalo Naim Karimov, Begali Qosimov, Baxtiyor Hasanov, Qahramon Rajabov, Zaynobidin Abdirashidov, Bahrom Irzayev, Dilnoza Jamolova singari olimlar asarlarining roli kattadir. Aynan Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammadlar ularning izdoshlari sifatida Xorazm jadidchiligini tadqiq qilishda davom etishmoqda. Xususan Xorazm jadid adabiyoti, jadid ijodkorlarning adabiy merosini ham.

Professor Begali Qosimov "Milliy uyg'onish" asarida yozganidek, "jadid adabiyoti mohiyatan yangi adabiyot edi. Chunki u qarashlarni yangiladi, fikrlarni yangiladi, o'zlikni qaytardi" (1).

Begali Qosimov shu tarzda jadid adabiyotiga baho berarkan, tadqiqotlariga asoslanib yaratilgan asarlarni tahlil qiladi va shularga tayanib quyidagicha xulosalarga keladi:

"Jadidchilikning ruhi va mazmunini o'zida bekami ko'st namoyon etgan jadid adabiyoti milliy ong va sezim taraqqiyotida beqiyos rol o'ynaydi. Bu adabiyotning ilk namunalari badiiyatiga ko'ra u qadar yuksak emas, g'oyalar yaydoq beriladi. Yalang'och da'vat va chaqiriqlar, shoirbozlik ko'zga tashlanadi. Jadid adabiyoti 1910 yillarning oxiri, 1920 yillarning boshidagina har jihatdan to'laqonli adabiyotga aylandi.

Jadid adabiyotining birinchi bosqichi-1905-17 yillar adabiyotida Turkiston jadidchiligining quyidagi xususiyatlari o'z ifodasini topdi:

1. Ma'rifatga maqsad emas, vosita sifatida qarash.

2. Erksizlikni, mustamlaka idora usulini anglash, uning sabablarini va undan qutulish yo‘llarini izlash.

3. Millat ozod va mustaqil bo‘lishi kerak. O‘z milliy vataniga, tiliga, ilm-faniga, qonun-qoidasiga ega bo‘lmog‘i lozim. Bularsiz hech bir millatning kelajagi yo‘q.

4. Iqtisod hamma narsaning asosidir.

5. Jadidchilik dinni rad etmadi. Aksincha uni taraqqiy qildirish, zamonaviylashtirish yo‘lidan bordi. Jadidlarning katta qismi jumhuriy idora usulini qo‘llab chiqqan bo‘lsalarda, uning mutlaqo shar‘iy asoslarga qurilishini orzu qildilar. Biroq bu sha‘riy davlat mutassiblikdan xoli bo‘lmog‘i lozim edi.” (2).

Begali Qosimov shu tarzda jadid adabiyotidagi asosiy jihatlarni davrda kechgan jarayonlar, jadidchilik harakati, ularning maqsad, vazifalari, g‘oyalari asosida tahlil qilib chiqadi va ularning har biriga oid ko‘plab ijodkorlar asarlaridan misollar keltiradi.

Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandar asarlarigacha Turkiston, Buxoro jadidchiligidan Xorazm jadidchiligining farqli jihatlari, o‘ziga xos xususiyatlari tahlil etilmagani singari, Xorazm jadid adabiyoti borasida ham hali mukammal tadqiqot ishlari olib borilmagandi. Endi hammualliflarning asarlaridagi ma‘lumotlar orqali Xorazm jadid ijodkorlari, ularning adabiy merosiga e‘tibor qaratsak. Negaki, ushbu tahlillarning bugungi davr o‘qituvchilari faoliyatida ilmiy ahamiyati katta.

Ma‘lumki, “Avaz O‘tar (15.08.1884-1919)-Xorazm ma‘rifatparvar shoirlaridan bo‘lib, uning asarlarida jadidchilik g‘oyalari aks etgan va doimiy ravishda Xorazm jadidlarini qo‘llab quvvatlagan ijodkor. U Qrimda nashr etiladigan “Tarjimon” gazetasini o‘qib uni Xorazmda targ‘ib qilib borgan va Xivada 1905 yilda jadid maktabi ochgan Mamat mahramning eng yaqin maslakdoshi bo‘lgan. Avaz kamolotga yetgan bir paytda sil kasaliga chalinadi va davolanish uchun Kavkaz va Qrimga (1905-1906) boradi. Avaz O‘tar Bokuda ozarbayjon jadid maktablari bilan tanishadi, Tohirzoda Sobir (1860-1911) singari shoirlar bilan uchrashib do‘stlashadi va ular bilan keyin ham ijodiy aloqada bo‘ladi. Sulston Majid G‘anizoda (1886-1937) tomonidan tashkil etilgan maktablar faoliyati bilan tanishadi. Safarali Valibeyov (1861-1902)ning “Vatan tili”, “Usuli jadid”, “Lisoniy forsiy” nomli asarlari va “Xazinai axbor” nomli ikki jildlik qomusiy lug‘atini ham Xorazmga olib keladi. Kavkaz va Qrim safari Avaz O‘tar ijodida alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. U safar davomida Kavkaz, Qrim xalqlari hayoti, madaniyati, adabiyoti va boshqalar bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ldi, hamda ozarbayjon, qrim tatar xalqlarining ilm-fan, madaniyat yangiliklari bilan qiziqdi. Qrimdagi “Tarjimon” gazetasi tahririyatida bo‘ladi.

Xorazmga kelganida Rossiya, Kavkaz, Qrimda nashr etiladigan ko‘plab gazeta-jurnallar, kitoblarni olib keladi. U doimiy ravishda rus, ozarbayjon, tatar tillarida chiqadigan gazetalarni muntazam ravishda kuzatib borgan. Toshkent, Farg‘ona va Samarqandda chop etilgan jadid matbuoti bilan bevosita aloqada bo‘lib, yozgan

g‘azallaridan ba‘zilarini ularda nashr ham ettirdi. Farzandini Islomxo‘ja tomonidan tashkil etilgan Xivadagi jadid maktabiga beradi”(3).

Shoir ijodi juda ham rang-barang bo‘lib, qamrovi nihoyatda keng edi. U mumtoz adabiyotimizdagi g‘azal, muxammas, mustazod, musamman, murabba‘, mulamma‘, tarje‘band, soqiynoma, ruboiy, qit‘a, fard kabi turlarida ijod qildi. Avaz O‘tar 1919 yilda 35 yoshda vafot etadi.

Avaz O‘tardan boy ijodiy meros qoldi. U hayotlik vaqtidayoq she‘rlarini bir joyga to‘plab devon tartib qildi va ularni “Saodat ul-iqbol” deb nomladi. Shoir tuzgan devonlarini 1908 yilda xattot mulla Boltaniyoz Qurbonniyoz o‘g‘liga berib ko‘chirtirgan. Shoirning bu devonlari O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar fondida saqlanmokda. Uning g‘azallari Xivada litografiya usulida o‘zi hayot vaqtidayoq chop etilgan edi. Avaz O‘tar ijodidan namunalar Xorazmda ko‘chirilgan turli xil bayoz va tazkiralardan munosib o‘rin oldi. Shoirning asarlari “Oyna”, “Vaqt”, “Mullo Nasriddin” kabi o‘z davridagi vaqtli matbuot sahifalarida chop etilgan. Avaz O‘tarning Fuzuliy, Munis, Ogahiy, Komil, Feruz va boshqa shoirlarning g‘azallariga bog‘langan taxmislari ham mavjud. Shoir ozarbayjon adabiyotining buyuk siymosi Muhammad Fuzuliyning hurlik, muhabbat va shaxs erkinligi masalasiga bag‘ishlangan “Yozmishlar” radifli g‘azaliga go‘zal muxammas bog‘laydi. Muxammasda shoir insonlarning baxtli bo‘lishlari ijtimoiy tuzum bilan ham mustahkam bog‘liq degan xulosaga keladi.

Jadidchilik g‘oyalarini keng targ‘ib etish Avaz O‘tar ijodiga xos xususiyatlardan biridir. Bu uning “Til”, “Maktab”, “Xalq”, “Fidoiy xalqim”, “Topar ekan qachon?” degan she‘rlarida yaqqol ko‘rinadi.

Avaz O‘tarning hajviy asarlarida esa Rossiyaning mustamlakachi va mahalliy amaldorlari, boylik orttirish yo‘lida aldanchilik, riyokorlik kiluvchi boylar, sudxo‘rlar va shularga o‘xshash razil shaxslarning qilmishlari fosh etilgan.

Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammadlar o‘zlarining asarlarida, shuningdek, “Bobooxun Salimov: jadid, davlat arbobi va shoir” monografiyasida jadid ma‘rifatparvarining hayoti, faoliyatini batafsil tadqiq qilishgan. Shunga ko‘ra, “Xorazmdagi jadidchilik harakati va ular mansub bo‘lgan siyosiy harakat-“Yosh xivaliklar” ning namoyondalari orasida asosan Bobooxun Salimov boshqa safdoshlaridan ijodkorligi bilan alohida ajralib turgan..Ya‘ni, Polvonniyozhoji Yusupov, Xudoybergan Devonov, Nazir Sholikorov va boshqa jadid liderlar kabi uning ham siyosiy faoliyati kurashlar, islohotchilik g‘oyalari bilan o‘tgan bo‘lsada, undan asosiysi boy ijodiy, ma‘naviy meros qoldi.

Bobooxun Salimov she‘riyatida jadidlar g‘oyalaridagi singari ma‘rifat, ta‘lim mavzulari yoritilgan. Shuningdek, u jamiyatda ro‘y berayotgan salbiy munosabatlarni yo‘qotish uchun ham mudroq g‘ururni uyg‘otish lozimligini anglab yetgandi. Shu bois ham Bobooxunning ushbu she‘rida jadidlarning g‘oyasi aks etgandi”:

Xazon faslida bulbuldek,

Dil afgor o'lg'on o'xshaydur.
Jaholat dardiga barcha
Giriftor o'lg'on o'xshaydur,
Sukut aylab demas bu kun
Rost so'zni shayxulislomlar.
Xaloyiq ichra bid'atlar,
Baddiydor o'lg'on o'xshaydur...

“Ojizo” taxallusi bilan ijod qilgan Boboovun Salimovning boshqa she'rlarida ham mustamlakachilik asorati davriga xos mahzunlik, jamiyatdagi voqeliklarga real baho berish aks etdirilgan. Ayniqsa uning “Maktab” sarlavhali she'ri xalq ta'limi uchun sidqidildan faoliyat ko'rsatgan jadid ziyolisining yorqin qiyofasini ko'rsatadi:

Xushdur ne balo havoyi maktab,
Jon o'lsa ravo fidoyi maktab.
Maktab demaki madori ilmdir,
To ilm iladur baqoyi maktab. (4)

Tarixdan ma'lumki, Boboovun Salimovning safdoshi bo'lgan Husayinbek Muhammadmurodov xonlikdagi nufuzli davlat arbobi Matmurod devonbeganing o'g'li edi. Ana shunday mavqega ega sulola vakili 20 asr boshlaridagi Xorazm jadid liderlaridan biri bo'lib, 1917 yil aprelida tashkil etilgan hukumat raisi qilib saylangan va islohotlarni amalga oshirishga kirishgandi.

“Feruzxon davridan boshlab saroydagi nafaqat amaldorlar, balki ijodkorlar orasida ham o'z she'riyati bilan e'tibor topgan Husayinbek Feruzxonning tavsiyasi bilan o'ziga Noziriy taxallusini tanlagandi. Noziriy mumtoz adabiyotga xos ko'plab g'azallar yozib boy ijodiy meros qoldirgan va adabiy asarlari Toshkentdagi sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda. Agarki Noziriy ijodiy merosi tadqiq qilinsa, uning ijodida lirik she'rlargina emas, jadid adabiyotiga xos ijtimoiy-ma'rifiy mavzudagi asarlar ham topilishi aniq” (5).

Negaki, o'z davridagi siyosiy jarayonlarning eng old saflarida yurgan, jamiyatni harakatlantiruvchi ta'sir kuchiga, nufuziga ega shaxs tabiiyki o'zi orzu qilgan, intilgan g'oyalarni ijodida aks etdirgan bo'lishi aniq.

Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandarlarning izlanishlariga ko'ra, “Bekjon Rahmondek jadidlarning ilg'or vakili esa Fitrat, Cho'lpon, Zakiy Validiy singari ijodu ilm ahli bilan maslakdosh do'st edi. U “Inqilob quyoshi” nomi bilan Xorazmda matbuotga asos solgan ijodkor va 1923 yilda 580 ta Xorazmning xalq maqollarini to'plab “O'talar so'zi” nomi bilan nashr etdirgan folklorshunos ham bo'lgan. Bekjon Rahmonning mazkur to'plamida “ertaga osh qolsa-davlat, ish qolsa-mehnat”, “Davlat-og'zibirchilik”, “Rohat-mehnatning orqasida”, “Tek turgan to'q yurar”, “Bir kun tuz yegan yerga 40 kun salom”, “Ota-ona taxt etar-baxt eta bilmas”, “O'tni kavlasang o'char, qo'shnini kovlasang ko'char”, “O'g'ri boyimas, yolg'onchi yolchimas”, “Onasini ko'r qizini ol,

qirog'ini ko'r, bo'zini ol" singari tarbiyaviy, pand nasihat ruhidagi maqollar, hikmatli so'zlar mavjud.

1925 yilda u Muhammad Yusuf Devonzoda bilan hammualliflikda "Xorazm musiqiy tarixchasi" kitobini Moskva shahrida nashr qildirgandi. Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida Bekjon Rahmon hamda Muhammad Yusuf Devonzodalarning asaridan g'oyat ta'sirlanganini yozgan va ushbu kitobning musiqashunoslikda tutgan o'rniga g'oyat yuksak baho bergan edi. Musiqa nazariyasi va tarixiga doir eng e'tiborli manba bo'lgani bois, B. Belyayev hamda G. Former kabi rus va xorij musiqashunoslari ham Bekjon Rahmon, Devonzodalarning asariga murojaat qilishgandilar. Shu yili yana "Xilvati so'fih" asarini ham yozib boshlaydi" (6).

Tarixiy faktlardan ma'lumki, Komil Devoni (1887-1938). "Yosh xivaliklar" partiyasining a'zosi bo'lgan ijodkor bo'lib, 1887 yilda Xivaning Sangar qishlog'ida tug'ilgan. Muhammad Komil Ismoiljon o'g'li. Bobosi Muhammad Panoh Xiva xonligining to'p quyuvchi qurolsoz ustasi, shuningdek naqqosh, xattot, musiqa va adabiyot bo'yicha ham mahoratga ega bo'lgan. Xorazmdagi ijtimoiy ma'rifiy, adabiy jarayonlarning faol ishtirokchisi bo'lgan Komil Devoni hayoti, ijodiy merosi ham afsuski to'liq tadqiq etilmagan. Aynan Komil Devoniyaning jadid adabiyotida tutgan o'rnini hammualliflarning asarlarida tahlil qilingan.

Komil Devoni singari Safo Mug'anniy ham Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy jarayonlar, shu singari adabiy harakatchilikda faol qatnashgan ijodkor edi.

Asl ismi hujjatlarda Safo Olloberganov bo'lib, 1882 yil Xiva xonligiga qarashli Gandimiyon(Gandumikon) qishlog'ida kambag'al dehqon oilasida tug'ilgan. Feruzxon saroyiga Safo Mug'anniyni olib kelgan va unga homiylik qilgan inson xonlikning eng mo'tabar zotlaridan Vaziri akbar Islomxo'ja edi. Natijada Safo Mug'anniy Feruzxon saroyida ko'zga ko'ringan sozandalaridan tanbur, dutor va boshqa milliy musiqa sozlarida kuy chalish mahoratini va bastakorlik sirlarini mukammal darajada o'zlashtirdi. San'at va she'riyat ilmini o'rganib, Xorazm shoirlarining, shuningdek, o'zining yozgan she'rlariga kuylar bastalab ijro etdi. "Safo Mug'anniy nafaqat adabiyot, san'at madaniyat xodimi, balki jamiyatni isloh qilish, davlat boshqaruvini takomillashtirish, Yevropa madaniyati yutuqlarini vohaga tadbiq etish bilan shug'ullanishga harakat qiladi. Safo Mug'anniy xonlik ag'darilishi bilan taraqqiyparvar inson sifatida "Yosh xivaliklar"ni qo'llab-quvvatlab, jadidlar -ning ushbu partiyasiga a'zo ham bo'lib kirgandi..

Afsuski, Safo Mug'anniy 1937 yilda "xalq dushmani " sifatida qamoqqa olinadi va 1938 yilda 10 yilga MTL(mehnat tuzatuv lageri) ga surgun qilinadi. Dastlab O'zbekistondagi Malik sovxozida, keyin esa 1941 yil 20 fevral sanasi bilan ishga tikilgan ma'lumotnomada, Yaroslavl viloyati, Ribin tumani, Voljskiy MTLda hukmni o'tagan va vafot etgan" (7).

O'zbek jadid adabiyotining namoyondalaridan biri va 1910-13 yillarda Xorazmda faoliyat ko'rsatgan pedagog, shoir Muhammadsharif So'fizoda bo'lib, o'zbek demokratik

va ma'rifatparvarlik davri adabiyoti an'analarini davom ettirgan ijodkor edi. U uch yil davomida Xorazmdagi jadid maktabida faoliyat ko'rsatibgina qolmay, jadidlar g'oyasini aks etdirgan adabiy asarlar yaratgan va o'z davridagi adabiy muhitning faol ijodkori edi. So'fizoda hayoti, faoliyati, ijodiy merosi garchi istiqlol yillarida tadqiq va targ'ib qilinayotgan bo'lsada, uning Xorazmdagi uch yillik pedagoglik, shoirlik faoliyati, yaratgan asarlari hanuz to'liq tadqiq qilinmay kelinmoqda. Umuman olganda Xorazm jadid adabiyoti, uning o'ziga xos xususiyatlari, boshqa hududdagi adabiy jarayonlardan farqli va o'xshash jihatlari, yaratilgan asarlar, janrlari, ulardagi g'oya, ijodkorlarning faoliyati, adabiy portretlari ilk bora Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad asarlarida tahlil etildi. Tabiiyki, ushbu asarlar bilangina fundamental tadqiqotlar to'liq yakunlandi deyish qiyin. Bu bilan bog'liq jarayonlar ushbu hammualliflar tomonidan davom etdirilmoqda. Qolaversa bu boshqa adabiyotshunoslar zimmasidagi mas'uliyatli vazifalardan biri ham hisoblanadi.

Natijalar. Tabiiyki, 2024-2025 yillar orasida Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammadlarning Xorazm jadidchiligiga oid ensiklopediya va monografiyalar, risolalar, maqolalari nashr etilib, respublika va ayrim xorijiy davlatlar olimlari orasida e'tirof etilishi, jadidshunoslikka qo'shilgan katta hissadir. Demakki, bu nashrlar yuzaga kelguncha ko'plab izlanishlar, manbalarni bir-biriga taqqoslashdek zahmatli mehnatlar natijasi bu.

Xulosa. Ana shu tadqiqotlar esa tabiiyki, bugungi ilmiy jamoatchilik va keng kitoblar ommasi, qolaversa bugungi davr o'qituvchilari uchun salohiyatli manbaga aylandi. Aynan hammualliflarning asarlari orqali Xorazm jadid ijodkorlari asarlari bilan tanishish, adabiy merosini tahlil etish imkoni yaratildi. Nafaqat kitobxonlar ommasi, o'qituvchilar, balki talaba yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini faollashtirishda, bu bilan bog'liq pedagogik metodni takomillashtirishda Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad asarlari katta o'rin tutadi va Xorazm jadidshunosligi bo'yicha yaratilgan ilk, mukammal tadqiqotlardan biri sifatida fan va jamiyatda muhim o'ringa ega bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Begali Qosimov "Milliy uyg'onish""Ma'naviyat" nashriyoti, Toshkent-2002 yil, 124-bet.
2. Begali Qosimov "Milliy uyg'onish""Ma'naviyat" nashriyoti, Toshkent-2002 yil, 124-134 betlar.
3. Umid Bekmuhammad "Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch-2024 yil, 8-bet.
4. Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandar "Bobooxun Salimov: jadid, davlat arbobi va shoir", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch-2024 yil, 160-bet.
5. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad "Xorazm jadidchiligi: islohotlar, ta'lim va adabiyot", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch-2024 yil, 68-bet.
6. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad "Xorazm jadid maktablari", "Durdona" nashriyoti, Urganch-2025 yil, 80-bet.
7. Umid Bekmuhammad, Sayyora Samandar "Xorazm jadidlarining mustamlakachilik davrlarida qatag'on qilinishi", "Milleniumus print" nashriyoti, Urganch-2024 yil, 180-bet.